

Summary

Various types of terrorism, regulated by international treaties in the field of combat terrorism and to analyze whether some of them in terms of the definition of terrorism are investigated.

Key words: Convention, terrorism, law, international legal acts, universal and regional treaties, international terrorism, violence, threat, socio-political phenomenon, universal values.

Отримано 6.01.2012

Я. В. ОХОТА

Яніна Валеріївна Охота, здобувач Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ КОНВЕНЦІЙНИХ ПОЛОЖЕНЬ ЩОДО ЗАБОРОНИ КАТУВАННЯ ТА ІНШИХ ЖОРСТОКИХ, НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ ТА ПОКАРАНЬ

Сучасний розвиток загальносвітової спільноти пов'язано з забезпеченням прав людини та дотриманням державами вимог щодо неуможливлення порушень у цій царині. Тенденції підходів у міжнародному праві стосовно відповідальності держави за взяті зобов'язання продиктовано встановленими у Європі інституціями та процедурами щодо захисту прав і свобод людини. Яскравим прикладом цього є діяльність Ради Європи, Європейського суду з прав людини та Комітету проти тортур та інших міждержавних утворень.

Визначивши напрям як об'єднувальний щодо співпраці держав, повага до прав людини на загальносвітовому рівні та в межах дії норм європейського права особливо викликає з'ясування стану у кримінальному судочинстві та під час виконання покарання. Ця окрема категорія дає уявлення щодо стану держави в сфері застосування принципу гуманізму та поваги до основних прав і свобод людини. Сьогодні усім відомо, що заборона катувань є нормою абсолютної заборони і закріплена у ст. 3 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка ратифікована Україною у 1997 р. Стаття 3 Конвенції зазначає, що «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню»¹. На виконання вимог даної статті, з метою посилення, у разі необхідності, захисту осіб, позбавлених волі, від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження або покарання, державами – членами ради Європи було створено Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поведженню чи покаранню, що підписав Європейську Конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, ратифіковану Україною у 1997 році. У цьому правовому акті наголошено, що жодні виняткові обставини, якими б вони не були, не можуть бути для держави-сторони виправданням катувань на будь-якій території під її юрисдикцією¹.

До того ж і Конституцією України проголошено право кожної людини на життя і повагу до її гідності, ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Обов'язок держави – захищати життя і гідність людини. Але навіть закріплення міжнародних стандартів цих прав у Конституції України, на жаль, досі не зумовило суттєвих змін стану їх забезпечення у державі.

Так, досліджуючи систему кримінальної юстиції, можна зробити висновок, що вона є сферою, де ризик катувань та інших форм поганого поведження залишається високим. Це відзначалося у доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також у доповідях Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав людини, Європейського комітету із запобігання катуванням та поганому поведженню. Як аргумент аналіз звернень громадян до Уповноваженого з прав людини свідчить, що стан забезпечення основ людських прав є незадовільним².

Якщо звернутися до дослідження, такого стану, то слід зауважити, що однією з причин незабезпечення цих прав є те, що українське кримінальне законодавство не повною мірою враховувало вимоги міжнародних стандартів свободи від катувань, а Кримінальний Кодекс України 1960 р. не містив норми щодо кримінальної відповідальності за катування, про визнання катування окремим видом злочину та призначення суворого покарання за нього³.

Зміни в системі управління державою та відповідальність за взяті зобов'язання уряд України у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів та зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством вне-

© Я. В. Охота, 2012

¹ Дана норма є нормою прямої дії та визначає форму поведінки посадових осіб, які знаходяться при виконанні досудового, судового та після засудження провадження з особою.

сли до Кримінального кодексу України норму, що передбачає кримінальну відповідальність за катування. Законом України від 12 січня 2005 р. ст. 127 КК України було суттєво змінено. Частина третя зазначеної статті вже передбачає відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років за вчинення катувань спеціальним суб'єктом злочину – представником правоохоронного органу. Санкція частини четвертої зазначеної статті, у разі загибелі людини під час застосування до неї катувань, передбачала відповідальність від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Законом України від 15 квітня 2008 р. структуру статті та її зміст було змінено. Частиною першої даної статті за застосування катувань передбачено кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. Відповідно до частини другої зазначеної статті спеціальним суб'єктом даного злочину вже є службова особа, яка вчинила злочин з використанням свого службового становища. Відповідальність за такі дії передбачено у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Очевидними є певне варіювання в термінах покарання за вчинення злочину спеціальним суб'єктом – представником правоохоронного органу або службовою особою. Як зазначено в редакції Закону 2005 р., передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років, а у випадку загибелі потерпілого – довічне позбавлення волі. Проте, незважаючи на збільшення скарг до національних судів на неправомірні дії органів досудового слідства та до Європейського суду з прав людини, що не свідчить про поліпшення ситуації в Україні щодо режиму заборони катувань та нелюдського поводження, у редакції Закону від 2009 р., суб'єкт зазначеного злочину, як і на початку – загальний.

При цьому аналіз судової практики свідчить про те, що дії співробітників правоохоронних органів щодо вчинення катувань та інших дій, пов'язаних з нелюдським поводженням, кваліфікуються за різними статтями кримінального кодексу, що зумовлено неоднозначним трактуванням конвенційних норм. Стаття 372 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Те саме діяння, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією, карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Під штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією розуміють підроблення документів, що є доказами в кримінальній справі, підміну або знищення речових доказів. Водночас побої, мордування або інші насильницькі дії, вчиненні при допиті з метою примусити дати показання особою, яка проводить дізнання або досудове слідство, якщо ця особа є працівником правоохоронного органу, кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 126 КК України «Побої та мордування» і ч. 2 ст. 373 КК України «Примушення давати показання». Якщо ця особа не є працівником правоохоронного органу (згідно із законодавством України дізнання може проводити також дізнавач військової частини Збройних Сил України, начальник слідчого ізолятора, службова особа органу державного пожежного нагляду, капітан морського судна), вчинене кваліфікують тільки за ч. 2 ст. 373 КК України «Примушування давати показання», а якщо насильницькі дії з метою примусити дати показання вчинюються відповідними службовими особами не під час допиту (наприклад, у разі проведення іншої слідчої дії), – то за ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень» або ст. 424 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень».

З огляду на наведене можна дійти висновку, що поняття катування не є чітко визначеним у законодавстві України, ознаки катування містяться в різних статтях Кримінального Кодексу України, тобто поняття «катування» не погоджено з європейськими стандартами.

Другим аспектом, що потребує встановлення, є питання щодо найбільш уразливої до порушення прав особи, що перебуває під контролем держави, тобто затриманої особи, або особи, яка перебуває під вартою. За оцінками експертів, практика застосування катувань та інших форм незаконного насильства доволі поширена в органах міліції. Це значною мірою зумовлено всією системою кримінального судочинства та доказування, яка суттєво будується на визнанні обвинувачених у скоєнні злочину. Оцінка роботи працівників органів розслідування за «показниками розкриття злочинів» залишається найбільш значущою. Це ще більше спонукає їх до використання будь-яких засобів для отримання високих показників, що також створює сприятливе тло для поширення поганого поводження засобами, позбавленими волі. Розвиток такої системи призвів до того, що органам правопорядку були надані широкі повноваження затримувати і тримати під своїм контролем будь-яку особу, якщо це може бути корисним для ефективного розслідування злочину, за відсутності суттєвих гарантій від застосування поганого поводження. Такі широкі повноваження органів правопорядку залишаються настільки глибоко вкоріненими у практику кримінального переслідування, що навіть чіткі положення ст. 29 Конституції України, яка у переважній більшості випадків вимагає для затримання обов'язкової санкції суду, до цього часу не змогли змінити існуючу практику кримінального судочинства. Особи затримуються та тримаються під вартою без доставляння до судді та часто без зв'язку із зовнішнім світом якомога довше, як правило, до спливу максимального терміну, передбаченого законом. Більше того, набула поширення практика використання для мети кримінального судочинства так званого «адміністративного затримання» або затримання «як підозрюваного у бродяжництві», що дозволяє утримувати особу без судового контролю від 3 до 30 днів. Поширеною практикою є відсутність записів про дійсний час затримання. Через невизначений статус осіб, що перебувають під контролем органу правопорядку, але щодо яких не складено протокол затримання, вони не мають доступу до правової допомоги⁴.

За результатами соціологічного опитування, проведеного науковцями в травні 2004 р., 7 % опитуваних зазнали насильство з боку працівників міліції на собі, причому 3,3 % респондентів постраждали від протизаконного насильства з боку працівників міліції на собі. У найближчому оточенні кожного десятого опитованого є, як мінімум, одна людина, яка потерпіла від насильства. За результатами того самого дослідження 61 % респондентів вважають практику тортур і протизаконного насильства поширеною або значно поширеною, 14 % – непоширеною або дуже рідкісною, чверть опитаних не змогли визначитися із чіткою відповіддю. «Більш як половина респондентів на власному досвіді зазнали побиття руками або ногами. Значний відсоток опитаних свідчить про те, що відповідні незаконні дії застосовувалися неодноразово: 29 % – указують на кілька випадків, а 8 % – про регулярність побиття руками або ногами. Такі речі на стадії досудового слідства, вочевидь, є банальними й нікого не дивують. Сюди треба додати види побиття із застосуванням спеціальних знарядь (гумові кийки, пляшки з водою, товсті книжки на кшталт коментарю КК України тощо), які відчували на собі 36 % опитаних. Такі засоби відіграють подвійну роль: полегшують сам процес і запобігають виникненню явних пошкоджень, їхнім «плюсом» (з погляду прибічників силових методів «вибивання» доказів) є те, що наявність цих речей у кабінетах оперативників або слідчих само по собі не є криміналом і може бути легко пояснено службовою необхідністю. Іноді побиття організовується так би мовити «третіми руками» – на ув'язненого нацьковуються співкамерники. На такий варіант мордувань вказують близько 9% опитаних (близько 5 % – переживали таке кілька разів або навіть систематично)⁵.

Справжні тортури, тобто катування за певними технологіями, які гарантують тяжкі фізичні страждання, а часто просто нестерпні муки (на сленгу правоохоронців – це «ластівка», «слоник», «жабка»), у загальному обсязі протизаконного насильства займають відносно скромне місце – не більше ніж 13% опитаних указують на ці факти, що мали місце в їхній біографії. Але й ця частка не є такою вже малою з огляду на те, що через «чистилище» попереднього ув'язнення проходять сотні тисяч українців. Саме після таких тортур підслідні нерідко втрачали здоров'я, і саме з цього починалася тяганина скарг до прокуратури, подання до суду та інших інстанцій⁶.

Суттєво не поліпшилась ситуація станом на 2011 рік. Велика кількість скарг осіб, які перебувають під вартою, справи стосовно яких розслідуються органами досудового слідства, розглядаються судами або відносно яких постановлено обвинувальні вироки, щодо застосування до них незаконних методів слідства, катувань та іншого жорстокого поводження взагалі залишаються без розгляду. За деякими справами прокуратура проводить відповідну перевірку, і проте кінцевим рішенням за результатами такої перевірки є винесення постанови про відмову в порушенні кримінальної справи. При цьому, навіть якщо суд першої інстанції виявить обставини, за яких з великою ймовірністю мали акти жорстокого поводження, цей суд, вірогідніше, обмежиться тим, що доручить розслідування даних дій прокуророві. Як свідчить судова практика, суди рідко вважають своєю функцією встановлювати допустимість доказів, перевіряючи належність способу, яким було здобуто зізнання і правдивість свідчень, одержаних у правоохоронців, щоб оцінити вірогідність зізнань.

Поширеність невинуватих затримань, відсутність негайного судового контролю, недостатність гарантій для затриманих, тривалий час перебування під контролем міліції сприяють застосуванню катувань з метою отримати викривальні докази і дають змогу уникати відповідальності тим, хто застосовує погане поводження та створює атмосферу безкарності. Поширення катувань підтверджується і практикою діяльності Управління моніторингу прав людини в діяльності МВС (УПДМЛ)⁷.

Європейський комітет із запобігання катуванням та поганому поводженню неодноразово відзначав відсутність ефективного розслідування щодо таких випадків, які викликали його стурбованість⁸.

На цю саму проблему вказував і Комісар з прав людини Ради Європи, Комітет з ООН проти катувань та інші міжнародні організації. Ситуацію ускладнює відсутність ефективної системи розслідування скарг щодо жорстокого поводження. Європейський суд з прав людини у справах Афанас'єв проти України від 5 квітня 2005 року⁹, Полторацький проти України від 23 квітня 2003 року¹⁰ та Яковенко проти України від 2 жовтня 2007 року¹¹ відзначив відсутність ефективного розслідування з боку органів прокуратури, що призвело до порушення зобов'язань Україною за Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.

Головними проблемами, що перешкоджають здійсненню ефективного розслідування, є відсутність функціональної незалежності та конфлікт інтересів прокуратури, відсутність будь-якої форми суспільного контролю щодо розслідування, невизначеність правового статусу та незахищеність осіб, які потерпіли від поганого поводження, від тиску і загроз з боку тих, хто його спричинив, відсутність навичок розслідування заяв про погане поводження та достатніх знань щодо стандартів захисту від нього, відсутність системи безоплатної правової допомоги для потерпілих від поганого поводження¹².

Проте на державному рівні робляться певні кроки щодо подолання проблеми застосування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарань в Україні. Позитивним з боку держави є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI, який відповідно до Конституції України визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги, передбачає надання первинної і вторинної правової допомоги. Але дотепер не мав суттєвого поліпшення стан справ із доступом до офіційної інформації про кількість скарг щодо жорстокості міліції, у тому числі на застосування катувань та невинуватого насильства під час затримання та тримання під вартою. Потік повідомлень про катування не вшухає, проте одер-

жати офіційні відомості, на підставі яких можна робити висновки як про ступінь поширеності катувань, так і про реакцію на повідомлення, практично було неможливо. Тому головним джерелом, яке свідчить про масштаби цього явища, залишаються інформація, що надходить до неурядових організацій, преси, а також соціологічні дослідження, з яких методом екстраполяції можна зробити попередні висновки.

¹ Сванідзе Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. – К.: «К.І.С.», 2009. – 144 с.

² Стан дотримання та захисту прав людини в Україні. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Н. І. Карпачова. – К.: Ін юре, 2002.

³ Там само.

⁴ www.khpg.org. Концепція державної політики запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

⁵ Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – 350 с.

⁶ Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз, Харків, «Фоліо», 2005. – С. 69.

⁷ Права людини в діяльності української міліції. – Харків: Права людини, 2009. – С. 53–57.

⁸ Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз, Харків, «Фоліо», 2005. – С. 69.

⁹ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Афанас'єв проти України» від 5 квітня 2005 року.

¹⁰ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Полторацький проти України» від 23 квітня 2003 року.

¹¹ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Яковенко проти України» від 2 жовтня 2007 року.

¹² www.khpg.org. Концепція державної політики запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Резюме

У статті досліджено стан виконання Україною Конвенційних положень щодо заборони катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарань.

Ключові слова: катування, жорстоке, нелюдське поводження, конвенція, затримана особа, відповідальність.

Резюме

В статье исследуется состояние выполнения Украиной Конвенционных требований относительно запрета пыток и иных жестоких, нечеловеческих или унижающих достоинство, видов обращения и наказаний.

Ключевые слова: пытки, жестокое, нечеловеческое обращение, конвенция, задержанное лицо, ответственность.

Summary

In the article the state of execution of the Conventional requirements by Ukraine in relation to prohibition of tortures and other cruel, inhuman or humiliating dignity types of treatment and punishments is probed.

Key words: tortures, cruel, inhuman reference, convention, detained person, responsibility.

Отримано 30.01.2012

Г. Є. ТИХОМИРОВА

Галина Євгенівна Тихомирова, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ОСНОВНІ ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО ПРАВА У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ РЕСПУБЛІКИ ГРЕЦІЯ

Вивчення наукових підходів щодо співвідношення міжнародного та національного права Греції необхідно проводити в аспекті теоретичної та нормотворчої діяльності, що проводиться у державі. Цікаво, що фахівці міжнародного права вперше окреслили питання взаємодії обох правових систем та почали серйозно аналізувати її з урахуванням саме задач міжнародного права. Серед наукових праць загальнотеоретичного напрямку дослідження держав та права, які теж започаткували розгляд проблеми комплексного підходу до національного та міжнародного права доцільно виділити роботи Д. Анцилотті, Г. Марідакіса, В. Сгуріцаса¹. У СРСР однією з перших робіт, що досліджувала це питання, є наукова робота М. Д. Касенової².